

KAPITTEL 8

Familieverdier i spill: Ungdoms erfaringer med barneverntjenesten når mor eller far har rusproblemer eller alvorlig psykiske helseproblemer

Astrid Halså

Førsteamanuensis, Høgskolen i Innlandet

Abstract: This chapter reports on a qualitative study with 32 young people who grew up in families where there were substance use or serious mental health problems. The aim is to explore young people's accounts of experiences with child protection services (CPS). The young people had for years been worried about their parents and experienced emotional abuse, stigma, secrecy, anxiety and role reversal. When they understood what was wrong with their parents, they worked hard to protect themselves and their families from unwanted intrusion from public services. They report a reluctance to disclose their situation, and a fear of being taken into care when they were in contact with CPS. To disclose meant the same as letting your parents down. All the families had been in contact with CPS, but the participants mostly had negative accounts of the services they and their families had received. These findings are discussed in light of the emotional and symbolic significance of family ties and embeddedness in family.

Keywords: parental substance use and mental health problems, young people's accounts on child protection, the symbolic meaning of families

Sitering av denne artikkelen: Halså, A. (2020). Familieverdier i spill: Ungdoms erfaringer med barneverntjenesten når mor eller far har rusproblemer eller alvorlig psykiske helseproblemer. I H. Nordby & A. Halså (Red.), *Verdier i barnevern* (Kap. 8, s. 153–172). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.103.ch8>
Lisens: CC BY-ND 4.0

Innledning

Barneverntjenesten har en viktig funksjon når det gjelder å hjelpe barn og unge som vokser opp med store familiære belastninger. Når foreldrene er rusavhengige eller har alvorlige og langvarige psykiske helseproblemer, har ungdom behov for hjelp og sosial støtte. Samtidig vet vi at spesielt foreldreskap og rusavhengighet, men også foreldreskap koblet med psykiske helseproblemer, er forbundet med kulturell skam og problemer som foreldre og barn ønsker å holde skjult for omgivelsene (Backett-Milburn, Wilson, Bancroft & Cunningham-Burley, 2008; Delås, 2015; Halså, 2018; Werner & Malterud, 2016). Ofte er mors eller fars rusproblemer eller psykiske helseproblemer en familiehemmelighet som det ikke snakkes om (Halså, 2008; Wangensteen, Bramness & Halså, 2018). I et forskningsprosjekt jeg deltok i, har vi intervjuet 32 ungdommer og unge voksne om deres erfaring med å vokse opp i slike belastede omsorgssituasjoner (Mosaikkprosjektet).¹ Felles i nesten alle historiene til disse unge eller unge voksne er at de har levd årevis med bekymring for sine foreldre. Erfaringene deres spenner fra alvorlig omsorgssvikt, med mødre som forsvinner hjemmefra i ukesvis, hyppige partnerbytter og voldelige stefedre, til mindre alvorlige, men likevel belastende omsorgssituasjoner. Mange forteller at de selv etter hvert utviklet egne problemer – som at de var klassens klovn eller skulket skolen – og ulike typer psykiske problemer (Kommisrud, Söderström, Halsaa & Halså 2019; Söderström, 2017; Wangensteen et al., 2018).

I dette kapitlet vil jeg løfte frem disse ungdommenes erfaringer med barneverntjenesten. Barnevernet har et tydelig mandat knyttet til å sikre at barn og unge i belastede familier får god omsorg og trygge oppvekstsvilkår ved å tilby riktig hjelp til rett tid. Sentrale verdier i barnevernets lovgrunnlag er barns rett til å bli hørt, involvert og delta i spørsmål om eget liv. Dette er også behørig slått fast i FNs konvensjon om barns rettigheter og nedfelt i Grunnlovens paragraf 104. Likevel opplever mange

1 Mosaikkprosjektet var finansiert av Norges forskningsråd og hadde den engelske tittelen «Children living in families with parental illness and/or substance abuse: Participation, Competence Development and Social support».

ungdommer i slike livssituasjoner at de verken blir sett, hørt eller hjulpet på måter som de opplever som nyttige (Kufås, Faugli & Weimand, 2015; Moore, McArthur & Noble-Carr, 2011; Sundfær, 2012; Templeton, Novak & Wall, 2011). Barnevernproffene har gitt mange vitnemål om at barneverntjenesten kom for sent inn – og om manglende informasjon og innflytelse (Forandringsfabrikken, 2017).

Hvordan barn og unge snakker om sitt møte med barneverntjenesten, er selvsagt avhengig av når og i hvilken sammenheng spørsmålene blir stilt. I vår undersøkelse var vi opptatt av at ungdommene skulle fortelle om sine oppveksthistorier både innenfor familien, på skolen og blant jevnaldrende. Vi ønsket å høre historier om hva de hadde opplevd som vanskelig, og særlig om hva som hadde vært hjelpsomt og sosialt støttende. Barneverntjenesten var bare én blant flere hjelpeinstanser som var i kontakt med familiene. De fleste fortalte sine historier i retrospektivt lys og forsøkte å lage en sammenhengende livshistorie om seg selv. I dette kapitlet har datamaterialet blitt analysert med søkelys på hvordan barnevernet kom inn i bildet, og på hvordan de unge husker tilbake og vurderer barnevernets innsats.

Brukerundersøkelser om barns og unges erfaringer med barneverntjenesten gir andre typer data. Slike undersøkelser er gjerne rettet mot her-og-nå-situasjonen og harsøkelyspårelasjonentilsaksbehandler og opplevelsen av medvirkning i egen sak. En norsk kvalitetsundersøkelse blant barn som har vært i kontakt med barneverntjenesten (Oxford Research, 2017) viser at det er ganske stor variasjon i barns og unges erfaringer, for eksempel når det gjelder det å bli hørt, og om tiltak de fikk, virket. Denne undersøkelsen viser at mange barn og unge hadde gode erfaringer med sin saksbehandler og med det barnevernet gjorde. Undersøkelsen viser at de yngste barna er mer fornøyd enn de eldste. De som har store og sammensatte utfordringer i sin omsorgssituasjon, er mindre fornøyd enn barn og unge med mindre utfordringer. De fleste vi har snakket med hadde sammensatte og store utfordringer.

Dette kapitlet har et annet fokus enn slike brukerundersøkelser. Det søker å forstå disse ungdommenes synspunkter og erfaringer med barneverntjenesten i en bredere samfunnsmessig og sosiologisk kontekst. Et særlig søkelys rettes mot hvordan ungdommenes verdisyn knyttet til

familie og tilhørighet kan være til hinder for at de søker og mottar hjelp fra barneverntjenesten. Nyere forståelser og begreper innen familie- og barndomssosiologi kan bidra til å få frem kulturelle verdier som er i spill når ungdommene skal håndtere sine foreldres vansker og problemer. Det er mange og sammensatte betingelser som virker inn på deres opplevelser og erfaringer. Disse kan ha større betydning enn det saksbehandlere i barneverntjenesten gjør i de konkrete møtene med de enkelte ungdommene. For eksempel vil familiens kulturelle verdi som sosialt og emosjonelt felleskap ha stor betydning for opplevelsen.

I den empiriske delen av kapitlet viser jeg først frem hva ungdommene sa om sine erfaringer med barneverntjenesten, og deretter hvordan dette kan forstås i lys av hvordan barn får en gryende forståelse av foreldrenes problemer. Videre beskrives den lange prosessen før de deler sin bekymring og fortvilelse med noen som kan vise dem vei inn i hjelpeapparatet.

Familiens symbolske betydning i barns oppvekst

Idealbildet av familien er at den skal bidra til å skape stabilitet, trygghet og kjærlighet for barn som ellers lever en omskiftelig tilværelse på ulike arenaer. Noen forskere hevder at den senmoderne familien kan beskrives som et intimitetsreservat med en tendens til å overbelaste familiene med emosjonelle og sosiale krav (Dencik, Schultz Jørgensen & Sommer, 2008). De fleste foreldre har klare forestillinger om hva barn trenger, og disse bildene av god barneomsorg blir forsterket av populærvitenskapens formidling av godt foreldreskap. Senmoderne familieliv med små barn er barnesentrert eller nærmest barnedefinert (Dencik et al., 2008). Barnas behov står i sentrum for foreldrenes streben etter å få et godt liv, og familielivet reguleres av barnas behov. Disse og andre forskere hevder at det for eksempel er en moralsk forpliktelse i familierommet til alltid å sette barns behov i sentrum og til å ha disse som førsteprioritet når valg og prioriteringer skal gjøres (Brannen, Heptinstall & Bhopal, 2000; Duncan & Edwards 1999; Gillies, 2005; Hays, 1996). Det senmoderne foreldreskapet er et prosjekt som foreldrene, og da i særlig grad mødre, har et ansvar for å utforme på en måte som er til beste for barnet. Dersom man av

forskjellige grunner ikke greier å forvalte dette ansvaret på en forsvarlig måte, kan det føre til at barna utsettes for «fare». Normalitetsbildene av velfungerende familier har gjennom faglitteratur, profesjonsutøvere i velferdssektoren, media, blogger og så videre, fått en enorm diskursiv makt som gjør det svært vanskelig å vise frem foreldrepraksiser som bryter med denne symbolske ordenen av selvfølgheter for god barneomsorg (Bech-Jørgensen, 1999) – eller det som Bruner (2002) kaller «det kanoniske kulturelle narrativet». Det kanoniske er det som er så selvfølgelig og vanlig at vi egentlig ikke tenker over det. Selv når foreldre strever med alvorlige psykiske helseplager, prøver mange å leve opp til idealet om det perfekte foreldreskap (Halsa, 2008, 2018), og dette gjelder i særlig grad mødre. I intervjuene jeg har gjort med mødre med psykiske helseplager (Halsa 2008, 2018), snakket de mye om hva de strevde med eller ikke fikk til i barneomsorgen. I nesten alle mødrenes fortellinger om sin tilkortkommenhet var det tydelig at de forholdt seg til normer som i litteraturen har blitt benevnt som «barneoppdragelse som intensiv kultivering» (Lareau, 2011). Dette kom for eksempel frem ved at de, til tross for egne plager og økonomiske bekymringer, fortalte om sine mangler slik: «Jeg har ikke kunne glede meg sammen med dem», «jeg har ikke orket å lese for dem» eller «jeg har ikke orket å leke med dem» (Halsa, 2008). Det kan se ut til at disse mødrenes idealer for godt foreldreskap langt overgår det som i barnevernfaglig kontekst benevnes som «godt nok foreldreskap».

Sosiologen Carol Smart (2007) har skrevet en bok der hun forsøker å begrepsfeste hva et familieliv kan være og bety i vår tid. I starten av boken drøfter hun hvorfor boken har fått tittelen *Personal life*, og hun begrunner dette med at familietilknytning preger folks liv og selvforståelse hele livet, og på mange flere områder enn det som vi gjerne forbinder med familiepraksiser eller familieliv. Hun har utforsket og skrevet om hvor viktig den symbolske betydningen av familiehistorier er for individers identitetsarbeid og forståelse av seg selv, og hun viser frem betydningen av emosjonelle relasjonelle praksiser. Hennes bidrag har vært en motstemme til de som hevder at familiens betydning er svekket, og til det som i sosiologien ofte blir beskrevet som individualisering og valgfrihet (Beck, 1997; Giddens, 1991). Familierelasjoner er bestandige, og selv om ekteskap løses opp, er de biologiske og sosiale båndene mellom barn

og foreldre grunnleggende og vedvarende. Dette er i tråd med familieforskere som for eksempel Morgan (2019), Gillies (2005) og Lareau (2011), som alle understreker at selv om familiestrukturer endrer seg, er det stor grad av kontinuitet i familiens relasjonelle betydning. Det pekes også her på den dominerende makten bildet av den normale familien har, og på hvor viktig det er for folks identitet at de kan fortelle en respektabel familiehistorie fra sitt liv. Samtidig mener Smart (2007) at det har vært en overdreven tendens i sosiologisk litteratur til å rette oppmerksomheten mot tilhørighet, kjærlighet og omsorg når familielivet analyseres, og ikke på de negative sidene som tilhørighet og sterke relasjonelle bånd også kan ha. Hun bruker begrepet «the haunting power of blood relationship» for å illustrere at blodsbåndets makt kan oppleves som negativt og være vanskelig å fri seg fra, selv om man ønsker det. Det er forbundet med skam å bryte nære familiære bånd, sier hun. Et nærliggende eksempel kan være at dersom barn bryter kontakten med en eller begge av sine foreldre, vil alle forstå at i denne familien har noe ekstraordinært og uheldig skjedd, fordi det er så uvanlig at barn og foreldre ikke har livslang kontakt.

Wilson, Cunningham-Burley, Bancroft og Backett-Milburn (2012) har gjort en undersøkelse blant 38 unge (16–25 år) som har vokst opp i familier hvor en eller begge foreldrene har hatt rusproblemer. De retter det analytiske blikket mot disse ungdommenes relasjoner til foreldre og søsken. Undersøkelsen viser at selv om mange av ungdommene følte seg sveket av sine foreldre, var blitt kastet ut av hjemmet eller hadde liten kontakt med sine foreldre med rusproblemer, forsvarte de foreldrene og søkte etter tegn eller hendelser som viste at foreldrene likevel var glad i dem. De unge har en tendens til å idealisere familieband som det er lite styrke og hold i. Forskerne mener at denne idealiseringen kan skyldes at det ikke finnes tilgjengelige kulturelle narrativer de unge eller unge voksne kan anvende for å fortelle sin oppveksthistorie når de har hatt det så vanskelig. Videre peker de på at det er problematisk for de unge å legitimere at de bryter familiebandene til en sårbar mor eller far, som ofte kan være svært avhengig av sine barns hjelp eller tilsyn. De så også hvordan noen lagde seg alternative familienarrativer ved å etablere familielignende relasjoner med steforeldre, familievenner eller profesjonelle.

Denne teoretiseringen og forskingen peker på viktigheten av å forstå de idealiserte verdiene som familie og familiebånd representerer i vår kultur, og familiens betydning for «embeddedness» (Smart, 2007) eller tilhørighet. Barn og ungdom som opplever foreldrepraksiser som bryter med normative standarder og forstyrrer og ødelegger emosjonelle bånd, har vanskeligheter med å forstå situasjonen sin. De har problemer med å oppsøke hjelp, og de glatter over disse normative bruddene så godt de kan. Dette er tematikken som belyses i den empiriske delen av kapitlet, men først redegjøres det kort for data og metode.

Metode og datagrunnlag

Intervjuene som danner grunnlaget for dette kapitlet, ble samlet inn til et stort forskningsprosjekt om barns erfaringer med å vokse opp med psykisk syke og rusavhengige foreldre. Prosjektet var finansiert av Norges forskningsråd og var et samarbeid mellom flere forskere og stipendiater på Høgskolen i Lillehammer. Vi kalte prosjektet Mosaikkprosjektet. Ett av delprosjektene rettet spesiell oppmerksomhet mot barns og foreldres erfaringer, og i forbindelse med dette prosjektet intervjuet jeg, kollega Kerstin Söderström og tre masterstudenter til sammen 32 barn, unge og unge voksne om deres livshistorier.

De fleste deltakerne ble rekruttert gjennom ulike brukerorganisasjoner og via helsepersonell som hadde foreldrene eller ungdommene i behandling. Det var også noen som meldte seg selv etter at de hadde hørt oss snakke om tematikken. Den yngste som deltok, var 14 år, mens de fleste var i slutten av tenårene eller begynnelsen av tjuårene. Den eldste deltakeren var 32 år. Det er fire unge menn og 28 unge kvinner som har blitt intervjuet. Dataene ble samlet inn i tidsrommet 2014–2015.

For å gjennomføre disse dybdeintervjuene hadde vi utarbeidet en intervjuguide med åpne spørsmål. Vi la vekt på å få frem livshistoriene til informantene – om hvordan oppveksten og hjemmesituasjonen hadde vært, om skolehverdagen og om livet som ungdom. Vi var særlig opptatt av mestringsstrategier og av hvor de hadde søkt sosial støtte. Intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert.

For å svare på problemstillingen er datamaterialet gjennomgått på nytt og analysert med henblikk på å få frem ungdommenes erfaringer med barneverntjenesten. Først fant jeg uttalelser som handlet om erfaringer med barnevernet. Deretter leste jeg gjennom intervjuene på nytt for å forstå disse erfaringene i lys av ungdommenes samlede narrativ. Jeg oppdaget da at alder hadde stor betydning for informantenes handlingsrom. Analysen fikk derfor en narrativ tilnærming, hvor tidsdimensjonen bandt hendelser sammen (Jansen, 2013), og hvor målet var å gå dypere inn i den enkelte historien og forsøke å forstå hvordan ulike hendelser og handlinger er bundet sammen. Sentrale elementer i det enkelte narrative er historiens plott, sentrale aktører og viktige vendepunkter (Bruner, 1990). Plottet jeg var på jakt etter i denne analysen, var ungdommens kontakt og erfaringer med barneverntjenesten. Disse erfaringene forstås i lys av ungdommenes fortellinger om sin forankring i kjernefamilien og sin avhengighet av foreldrene, men også ut fra at alder har betydning for hva de forstår av måten egne vansker henger sammen med foreldrenes problemer på. De har det vondt, de forstår gradvis at det er foreldrenes problemer som påfører dem belastningene, men forankringen i kjernefamilien og avhengigheten av foreldrene gjør det nesten umulig for dem å hjelp hos andre. Kategoriene i analysen har derfor tidsdimensjon som organiserende prinsipp.

Ungdommens erfaringer med barneverntjenesten

Alle ungdommene som deltok i denne undersøkelsen, hadde felles erfaringer med å oppleve belastninger knyttet til mors eller fars rusproblemer eller psykiske lidelser. De hadde en følelse av at disse erfaringene ga dem en annerledes oppvekst enn andre barn. De forteller om mange vonde og svingende følelser, redsel, uforutsigbarhet og stort ansvar for småsøsken. Gjennomgående i alle historiene er at de har følt seg ensomme og alene med sine opplevelser og sitt strev. De har ikke kunnet snakke med noen, enten fordi de selv ikke har villet det, eller fordi ingen inviterte dem til å snakke om det. Alle forteller at det var først da de ble tenåringer, at det var mulig for dem selv å oppsøke eller

ta imot hjelp fra andre enn nære slektninger. Men heller ikke da visste de hvem de skulle gå til, eller hvor de skulle oppsøke hjelp.

Mange forteller at familien har vært i kontakt med barnevernet i kortere eller lengre tid i oppveksten. De aller fleste ungdommene beskriver kontakten i negative termer. Felles for mange var opplevelsen av at barnevernet kom for sent inn. Ei jente med skilte foreldre og en alvorlig psykisk syk mamma forteller om dette slik:

Pappa tok kontakt med barnevernet fordi han var bekymret for mamma sin helsetilstand og at vi bodde hos henne. Men de kom inn for seint til at det kunne være noen hjelp. Hvis de skulle gjort noen forskjell, skulle det skjedd mye før. Jeg skulle jo snart flytte når de kom, jeg gikk siste året på videregående.
(Jente, 19 år)

Mange husker at barnevernet kom på besøk i familien, men de er sterkt kritiske til at dette var planlagte tilsyn, for da ble huset satt i stand, og alle spor ble fjernet. En ung mann forteller:

De gangene barnevernet var koblet inn hos oss når jeg var liten, ga de alltid beskjed, og da var mamma i «forklemodus», som jeg pleide å si. Da hadde hun vasket og bakt boller og – ja, det ble aldri gjennomskuet.
(Gutt, 26 år)

Det er også mange historier om at barnevernet var inne i familien en periode, men så skjedde det en bedring – ved at far kom på banen, at mor tok imot behandling, eller at en rusfri stemor eller stefar flyttet inn i hjemmet. Ifølge flere av ungdommene kunne slike endringer føre til at barneverntjenesten henla saker eller ikke undersøkte skikkelig hvordan forholdene var i hjemmet. Veldig mange beskrev hvordan de selv var med på å skjule foreldrenes rusbruk, og at de selv ikke fortalte om hvor vanskelig de hadde det. Ei jente (23 år) uttrykte seg slik: «Barnevernsbarn er noen av de mest troverdige løgnere du kan komme over.» I hennes familie hadde barnevernet vært involvert siden hun gikk i barnehagen, med tiltak som urinprøve av mor og anmeldte og uanmeldte besøk. Da jenta var ti år, ble hun flyttet i fosterhjem på grunn av mors rusbruk. Hun flyttet tilbake til mor etter to år fordi det oppsto problemer i fosterfamilien. Hun forteller:

Jeg var noen ganger på barneverntjenesten da [etter å ha flyttet hjem], og de spurte hvordan det gikk, og jeg sa «bra». Og de spurte «drikker hun ikke lenger?», og jeg sa «nei». Og de sa «så bra, da avslutter vi saken, da». Det var alt. De var ikke hjemme og sjekket. Og her tenker jeg at det er noe galt. Dette hadde pågått i ti år, og så avslutter de slik. Barn er jo opptatt av å holde ting skjult og si at alt er bra.

I ungdommenes fortellinger har barnevernet en perifer rolle. Noen husker konkrete episoder, andre har skjønt i ettertid at «siden jeg hadde et besøkshjem, må jo barnevernet ha vært 'inne'». Andre igjen forsto først at barneverntjenesten hadde hatt en rolle i familien når de begynte å undersøke «egen sak» som voksne. Nesten ingen husker navn på saksbehandlere de har møtt, og de blir uklare og vage når de skal fortelle om hvordan barneverntjenesten var involvert. I sine historier knytter de egne erfaringer med barneverntjenesten sammen med sin egen og foreldrenes måte å håndtere belastningene på. Mors eller fars problemer var ikke noe som ble snakket om i familiene. De fleste ungdommene måtte selv pusle sammen brikkene for å forstå at noe var galt, og når de forsto hva som var galt, var det viktig å hjelpe foreldrene med å holde denne innsikten innenfor hjemmets fire vegger.

Gryende forståelse – å pusle sammen brikkene

Små barn er prisgitt sine omsorgspersoner. De forstår verden på bakgrunn av praksiser i de familienære situasjonene, og den verdenen de blir kjent med der er de rammene som fremstår som normale for dem (Bruner, 1990). Dette gjelder også for dem som i ettertid forteller om en kaotisk oppvekst knyttet til vold og omfattende rusbruk hos foreldre. Når de ser tilbake i dag, er det mange som husker episoder fra de er ganske små, og noen sier at minnene er veldig konkrete og knyttet til spesielle episoder. De begrunner dette med at det er så mange vonde følelser knyttet de tidlige barndomsopplevelsene. Likevel forsto de ikke da at noe var galt. Sitatene nedenfor viser hvordan to unge menn reflekterer over sin egen normalitetsforståelse etter at de har blitt unge voksne.

Jeg husker at det var trist, og at det var mye redsel – men det sluttet etter en stund. For det var bare sånn det var – det var normalt – det skjedde jo hele tiden. Jeg har lest om omsorgssvikt i bøker, men det kjentes ikke slik – det var voldsomt, men ikke ekstremt. Men jeg hadde jo ikke noe å sammenligne med heller, for jeg har aldri opplevd noen annet. (Gutt 26 år)

Og jeg kan jo si, mildt sagt, at på det verste var det et helvete hjemme hos oss. Men det var ikke et helvete den gangen. Det var livet. (Gutt 23 år)

Mange forteller at de først forsto at noe var galt hjemme da de fikk venner som de kunne være med hjem, og da de begynte å sammenligne med hvordan andre hadde det. Ei jente som hadde en pappa med alvorlig psykisk lidelse, forteller at hun riktignok hadde blitt fortalt at pappaen var syk da hun var ganske liten, og hun sier videre:

Da forsto jeg ikke så mye annet enn at vi plutselig måtte reise fordi pappa var sint. Da så jeg på oss som en normal familie. Men plutselig forsto jeg at jeg aldri hadde levd i en normal familie. Det var på ungdomsskolen det gikk opp for meg.

I vårt materiale kan det se ut som at ungdom med foreldre som ruser seg med alkohol, forstår familieproblemene tidligere enn andre. Til forskjell fra piller eller illegale rusmidler er alkohol er et kulturelt akseptert rusmiddel som kan inntas med barn til stede, med synlige flasker på bordet. Barna kan se at foreldrene forandrer seg, og det kan knyttes til en konkret hendelse. En av informantene fortalte om dette:

Jeg var veldig liten da jeg forsto at mamma og pappa drakk. Det er en helt spesiell sans man utvikler. Jeg kunne høre på telefonen om de hadde drukket en øl. Og jeg kunne høre på skritt når jeg hadde lagt meg – om hvor fulle de var. Og på måten de åpnet og lukket dører på. (Voksen datter til to rusavhengige foreldre)

Mange opplevde det som en lettelse å forstå. Innsikten gjorde det mulig å gi mening til absurde hendelser og svik. Typisk for mange barn i slike livssituasjoner er at de tror det er deres feil at foreldrene er lei seg, sinte eller oppfører seg rart (Delås, 2015; Halså, 2008; Velleman & Templeton, 2016). Når de skjønner at det er sykdom eller rusavhengighet, kan det frata dem skyldfølelse. Samtidig er det mange som opplever en stor sorg

når de erkjenner problemet. Dette er i tråd med funnene i undersøkelsen til Wilson og kollegaer (2012) om ungdom som vokser opp med rusproblemer hos foreldrene. Noen ble også veldig redde. Spesielt gjaldt det for dem som hadde foreldre som brukte illegale rusmidler. Frykten for at foreldrene kunne komme i fengsel, for at de kunne ta overdose, og for at noen skulle oppdage det, var spesiell for disse barna.

Å forstå, men ikke kunne gjøre noe med det

Når ungdommene forsto hva som var feil, ble det viktig for dem å holde det hemmelig, og at andre ikke skulle få vite og se hva som skjedde i familien. De fleste går på ungdomskolen når erkjennelsen kommer, og de forteller om angst, smerte, sinne, fortvilelse og taushet. De forteller om mobbehistorier og ensomhet. Flere har også detaljrike historier om mestringsstrategier, som å dukke inn i litteraturens univers eller høre på musikk med gode tekster som åpner opp for gjenkjennelse og viser at noen har forstått – eller å lukke seg inne på rommet med hodetelefoner og film og stenge verden ute. Alle ungdommene har historier om hva de gjorde for å dempe vanskene. For noen var dette aktiviteter og interesser som vi vanligvis vurderer som positive, mens andre fant rusen, pillene eller barberbladet. Felles for de fleste er at de er helt alene og ikke har noen å snakke med om hjemmesituasjonen.

Noen ble instruert av foreldrene til ikke å si noe til andre, mens det for andre var en selvfølge at de ikke måtte fortelle, slik som for denne gutten:

Jeg har gjort alt for å unngå barnevernet. For jeg visste de ville ødelegge familien, at de ville splitte oss. Og mor hadde sagt til meg at jeg ikke måtte fortelle andre om det som skjedde hjemme. «Det må du ikke si til noen», sa hun ofte til meg. Til ingen. Og det ordet holdt jeg til den dagen [da han fortalte alt til en lærer]. (Gutt, 23 år)

Ei ung jente (17 år) som har vokst opp med en enslig mor med store alkoholproblemer og et tett familienettverk, forteller om hvor umulig det var for henne å si ifra til farmor om hvordan hun hadde det hjemme. Hun har hatt feriesamvær med far, som bor på en annen kant av landet. Hun er fortvilet over morens rusbruk, og hun sier at hun har vært redd,

innesluttet og deprimert av alt ansvaret og av det ustabile livet hjemme. Hun sier:

Pappa trodde alt var i orden, siden jeg ikke fortalte noe. Farmor har jeg alltid hatt mye kontakt med, men jeg fortalte det ikke til henne heller. For jeg ville ikke at hun skulle få et negativt forhold til mamma. Både hun og tanta mi visste at mamma hadde hatt alkoholproblemer før, men jeg løy og sa at jeg hadde det bra. Jeg hadde noen ganger lyst til å fortelle, men følte jeg ville skade mamma med det ... Et barn greier ikke å si ifra når det er noe med foreldrene deres. De vil nekte og si «nei, vi har det kjempebra».

Det er mye som står på spill for mange av disse ungdommene, noe som gjør det umulig å fortelle til andre. De er redde for å splitte familien, som gutten ovenfor. De vil beskytte sine foreldre, som de bor hos, er glad i og avhengige av. Sitatet nedenfor illustrerer dette relasjonelle avhengighetsforholdet. Denne jenta, som ble satt i kontakt med barnevernet da hun var 13–14 år, sa:

Vi snakket med en der nede [i barneverntjenesten], og han spurte om jeg var interessert i å flytte til et fosterhjem. Så spurte han om jeg ville levere bekymringsmelding. Jeg sa nei, for jeg var ikke forberedt på det, og jeg ville det jo heller ikke. Jeg kunne ikke backstabbe mamma. Min tillit lå jo hos henne.

Og der endte saken så langt. Først to–tre år senere fikk denne jenta hjelp til å flytte ut fra det hun selv opplevde som en veldig ulykkelig familiesituasjon.

I profesjonelt arbeid og i forskning med barn og unge forklares ofte ungdommens taushet og hemmeligholdelse med lojalitet til foreldrene. Vi ser av sitatene ovenfor at det også handler om ungdommens sterke tilknytning og tilhørighet til egen familie – om blodsbandenes betydning, som Smart (2007) skriver om. Hvilke historier det er mulig å fortelle om foreldrene sine, har også betydning for egen identitet og for hvordan de presenterer seg for andre. Ei jente (17) som hadde en pappa som periodevis var alvorlig psykotisk, sa at hun fortalte vennene sine at faren var psykisk syk, men likevel måtte noe holdes skjult av hensyn til pappa og henne selv. Hun sa:

Ingen må få se pappa når han kjefter, og høre hva han sier, det har jeg aldri sagt til vennene mine, for jeg vil ikke at de skal få et slikt inntrykk av pappa. At han bruker slike ord. For har de sett det, så har de sett det for alltid.

Hvis noen så hvordan faren var når han var psykotisk, ville altså bilder av den normale pappaen forsvinne – og derved også det normalitetsbildet vennene hadde av familien og henne selv. Dette sitatet illustrerer hvordan ungdoms identitetsforhandlinger er nært knyttet til familien de kommer fra, og hvordan familiebildet utgjør en sentral del av ungdommens eget selvbilde.

Å åpne opp og endelig fortelle

Noen utviklet etter hvert så store egne problemer at de oppsøkte eller ble henvist til psykolog eller terapi. Noen måtte bli voksne og flytte hjemmefra før de kunne ta tak i sine historier. Som en sa: «Jeg bare venta til jeg kom i en alder hvor jeg kunne bestemme sjøl.» Og mange av disse fikk etter hvert hjelp i terapirommet eller fra selvhjelpsgrupper. Men det er også en del informanter som forteller at de på slutten av ungdomskolen eller i begynnelsen av videregående ble fanget opp av en årvåken lærer, en bekymret venninne eller kjæreste. Jenta som ovenfor fortalte om at hun ble fulgt til barnevernet da hun var 13–14 år, fortsetter sin historie slik:

To år etter tok min venninnene meg med for å snakke med en sosialarbeider som vi kjente fra skolen. Da måtte jeg tenke på meg selv, ellers vet jeg ikke hva som hadde skjedd. Han leverte bekymringsmelding til barnevernet. Jeg synes det var veldig skummelt at barnevernet ble kontaktet. Jeg var usikker og tvilte på meg sjøl, om dette var lurt, og om det var verdt det. Jeg lurte på om jeg hadde det ille nok til at det var greit å gjøre det.

Denne jenta var en av veldig få som ble hjulpet i kontakt med barnevernet da hun var 16 år. Sitatet viser den høye terskelen ungdommene hadde for å søke hjelp hos barnevernet. Mange gir uttrykk for tanker om at det å ta kontakt med barnevernet betyr at de forråder sine foreldre, og at det er en egoistisk handling. For en del var det tilfeldigheter som gjorde at lærere på skolen oppdaget problemene hjemme. En gutt beskriver seg selv som

en pliktoppfyllende elev. En dag hadde han ikke fått gjort lekser, og han ba om å få snakke med læreren for å fortelle at han ikke hadde fått gjort hjemmearbeidet sitt:

Jeg ba læreren om en samtale, og så begynte jeg å grine. Og da hørte han på meg. Jeg fortalte om situasjonen hjemme, og at jeg ikke orket mer. Han sa til meg at jeg kunne gå ned til barnevernet etter skolen. Så ringte han og gjorde en avtale. Jeg møtte en dame som var pent kledd. Og vi snakket, og hun spurte meg hva slags familie jeg kunne tenkte meg – om de skulle ha hund, om det skulle være flere barn. Jeg husker jeg kom hjem og måtte på do, og da spurte jeg meg selv om det var siste gang jeg skulle tisse på denne doen. Om jeg kom til å se brødene mine mer – og kanskje heller ikke mor, for jeg hadde ødelagt forholdet mellom oss. Og jeg visste ikke hva som var best for meg.

Svært mange av de som avslørte de vanskelige hjemmeforholdene som 16–17-åring, brukte ord som «jeg orket ikke mer», «jeg hadde det så vondt», «jeg måtte tenke på meg sjøl», «jeg trengte desperat noen å snakke med». Likevel var det å gå selv til barneverntjenesten siste utvei og en avgjørelse som ungdommene mente kunne splitte familiene og ødelegge relasjonen til foreldrene. Å kontakte barnevernet var i mange av disse ungdommenes øyne det samme som å svikte foreldrene. Barneverntjenesten ble av de færreste sett på som en relevant hjelpeinstans.

Diskusjon

Selv om ungdommenes oppveksthistorier er forskjellige og har mange nyanser og stor variasjon i hvor tunge belastninger de har opplevd, er det likevel noen fellestrekk ved nesten alle historiene. For det første er det den ekstremt lange og kronglete veien frem mot å forstå og erkjenne for seg selv at det er noe galt med mamma eller pappa. For det andre er det å vite hvordan man skal opptre for å holde denne kunnskapen for seg selv. For det tredje er det å finne frem til adekvat hjelp når behovet blir akutt, og samtidig avveie dette mot hensynet til foreldrenes integritet. Ved å fortelle sin historie om egen uro og foreldrenes rus og psykiske vansker havner de utenfor vår kanoniske kulturelle fortelling om familier, foreldre og barndom. Dette er en gedigen verdikollisjon mellom hvordan

det burde være, og hvordan det er. Barna og ungdommene blir overlatt til seg selv for å takle de mange misforholdene – misforholdet mellom hva de trenger og hva de får, mellom hva de andre tror og hvordan det er, mellom behovet for beskyttelse og trygghet og redselen for hva som skjer hvis de forteller, mellom hensynet til seg selv og hensynet til forelderen eller familien. Det tydelige budskapet i alle historiene er at «barn greier ikke å fortelle». De sier ikke dette fordi de ser på seg selv som offer eller passive aktører. Fortellingene viser snarere det motsatte – at tausheten eller «løgnene» er en aktiv strategi for å beskytte og ta vare på foreldrene og sin egen plass i verden. De viser, på en entydig måte, familiens sterke symbolske verdi (Smart, 2007).

Historiene til disse ungdommene bryter med diskursen eller ideen om den lykkelige barndommen (Hennum, 2002). Diskurser bestemmer mulighetsrom for hvem disse ungdommene kan være, og ved å holde skjult for omverdenen hva som skjer hjemme, kan ungdommen skape et bilde av seg selv som en vanlig ungdom. Ifølge Smart (2007) er forankringen i familie og slekt helt grunnleggende for menneskers selvforståelse og identitetsarbeid. Slegt og familie utgjør ifølge henne et spindelvev av relasjoner og emosjoner som unge mennesker er så innvevd i at det blir umulig for dem å bryte ut. «Du forteller om deg selv når du forteller om din familie», sier hun, et sitat som tydelig illustrerer familiebandets betydning for identitetsdanning (Smart, 2007, s. 86). For å forstå ungdommens problemer med å ta kontakt med barnevernet, og at noen «gjør alt for å unngå barnevernet», må vi forstå de idealiserte verdiene familietilhørighet representerer i vår kultur. Denne kunnskapen hjelper oss til å forstå de refleksjonene som gutten som fortalte at han hadde vært på barnevernet, gjorde etter det første besøket. Han tenkte at dette besøket kunne medføre at han måtte flytte, bytte hjem og do, og at han kunne miste kontakten med brødrene og mor.

Historien til denne gutten og en del av de andre ungdommene viser også at barneverntjenesten blir sett på som en instans som splitter barn og foreldrene. Dette er ikke en forestilling som finnes bare blant innvandrerfamilier, men også blant barn og unge som trenger den hjelpen barnevernet kan tilby. Ungdommenes fortellinger viser frem barnevernets legitimitetsproblemer. Tjenestens samfunnsmandat er både hjelp og

kontroll. Det som kommer frem i intervjuene, er at forholdet til barnevernet er preget av stor ambivalens. Ungdommene er klar over at de har behov for hjelp, samtidig som kontakten med barnevernet har uønskede konsekvenser, som at de kan miste kontakt med familiemedlemmer eller ødelegge relasjonen til foreldre.

Et påfallende funn i denne undersøkelsen er at til tross for at mange av ungdommene beskriver oppvekster med vold, omsorgssvikt og å bli forlatt hjemme alene, har barnevernet en svært perifer plass i oppvekst-historiene. Dette er i tråd med Jansen (2019) sine funn. Hun har intervjuet tolv ungdommer som har bodd på barneverninstitusjoner. Ungdommene ble intervjuet tre ganger over en periode på 15 måneder. Jansen har analysert datamaterialet med utgangspunkt i hvilken betydning ungdommene tillegger barnevernet i sine historier om eget dagligliv. Hun sier at det var store variasjoner i hvor mye ungdommene snakket om barnevernet, men at det i mange av intervjuene var fraværet av referanser til barnevernet som overrasket mest. Jansen sier at det å være i kontakt med barnevernet assosieres med det å være problembarn. En grunn til at ungdommene tematiserte barnevernet negativt eller ikke i det hele tatt, kan være at de prøver å vri seg unna merkelappen «problembarn», og dette kan der-ved forstås som en form for identitetsarbeid. Når barn som bor under omsorgsregimer som barnevernet har ansvar for, snakker lite om barnevernet er det kanskje ikke så underlig at barnevernet er en tematikk som fikk liten plass i våre ungdommers fortellinger.

I innledningen til dette kapitlet pekte jeg på at barns rett til å bli hørt og til å delta i egen sak er en svært sentral verdi i barnevernets lovgrunn-lag. Med bakgrunn i disse ungdommenes fortellinger om hvordan de benekter og lyver om egne foreldres problemer, stilles barneverntjenesten overfor store utfordringer, kanskje særlig knyttet til verdien av barns medvirkning og til hvordan de skal få ungdommene i tale om foreldre-nes problemer – og om de konsekvensene dette har for barns og unges oppvekstsituasjon. Spørsmålet man kan stille, er hvordan barnevernet kan legge til rette for barns og unges medvirkning samtidig som disse ungdommene gis muligheten til å ivareta sin egen og foreldrenes integritet og retten til et familieliv. Her er det ingen enkle svar, men det krever tid og varsomhet å bygge opp en trygg relasjon som innebærer at barn

kan fortelle om sine foreldres vansker, uten at de føler at de utleverer og baksnakker personer de føler seg sterkt knyttet til.

Litteratur

- Backett-Milburn, K., Wilson, S., Bancroft, A. & Cunningham-Burley, S. (2008). Challenging childhoods: Young people's accounts of 'getting by' in families with substance use problems. *Childhood*, 15, 461–479.
- Bech-Jørgensen, B. (1999). Normalitetsbilder. Aalborg: Alfuff.
- Beck, U. (1997). *Risiko og frihet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brannen, J., Heptinstall, E. & Bhopal, K. (2000). *Connecting children: Care and family life in later childhood*. London: Routledge Falmer.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (2002). *Making stories: Law, literature, life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Delås, G. M. (2015). Barn i familier med alkoholproblemer og skam – Barn i familier med alkoholproblemer er ofte bærere av skam. Hva kan være årsakene til skamfølelsen, hvordan oppleves den, og hvordan påvirker den deres hverdag? *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 12(4), 298–306.
- Dencik, L., Schultz Jørgensen, P. & Sommer, D. (2008). *Familie og børn i en opbrudstid*. København: Hans Reitzels forlag.
- Duncan, S. & Edwards, R. (1999). *Lone mothers, paid work and gendered moral rationalities*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Finch, J. (2007). Displaying families. *Sociology*, 41(1), 65–81.
- Forandringfabrikken. (2017). Barnevernet fra oss som kjenner det. 62 fortellinger fra 62 ungdommer. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/a40b74a5ffb743168e41fd1b325b9b6e/forandringfabrikken.-nettsiden.pdf>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self identity: Self and society in late modern age*. Cambridge, England: Polity Press.
- Gillies, V. (2005). Raising the 'meritocracy': Parenting and the individualization of social class. *Sociology*, 39(5), 835–853.
- Halsa, A. (2008). «Mamma med nerver». *En studie av moderskap og barneomsorg i velferdsstaten, når mor har psykiske helseplager*. Doktoravhandling, Institutt for statsvitenskap og sosiologi. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Halsa, A. (2018). Trapped between madness and motherhood: Mothering alone. *Social Work in Mental Health*, 16(1), 46–61. <https://doi.org/10.1080/15332985.2017.1317688>

- Hennum, N. (2002). *Kjærlighetens og autoritetens kulturelle koder: om å være mor og far for norsk ungdom*. (Doktoravhandling, rapport 19/02). Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Oslo.
- Jansen, A. (2013). *Narrative kraftfelt. Psykologisk utvikling hos barn og unge i et narrativt perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jansen, A. (2019). Barnevernets plass i fortellingene til unge i barnevernsinstitusjoner. I A. Jansen & A. Andenæs (Red.), *Hverdagsliv, barndom og oppvekst. Teoretiske posisjoner og metodiske grep*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kommisrud, K., Söderström, K., Halsaa, L. & Halsaa, A. (2019). «Jeg er ikke noe offer for mamma». Ungdoms søken etter mening og sammenheng i dobbeltrollen som pårørende og BUP-pasient. *Fokus på familien*, 47(2), 82–101.
- Kufås, E., Faugli, A. & Weimand, B. (2015). *Barn og ungdom som har foreldre med rusmiddelproblemer – en kvalitativ levekårsstudie*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Lareau, A. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life* (2. utg.). Berkeley, CA: University of California Press.
- Moore, T, McArthur, M. & Noble-Carr, D. (2011). Different but the same? Exploring the experiences of young people caring for a parent with an alcohol or other drug issue. *Journal of Youth Studies*, 14(2), 161–177. <https://doi.org/10.1080/13676261.2010.522561>
- Morgan, D. H. J. (2019). Family practices in time and space. *Gender, Place and Culture*, 27(5), 733–743. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1541870>
- Oxford Research. (2017). Kvalitetsundersøkelse blant barn som har vært i kontakt med barneverntjenesten. Hentet fra https://oxfordresearch.no/wp-content/uploads/2017/12/Undersøkelse_barnevern_bergen.pdf
- Smart, C. (2007). *Personal life: New directions in sociological thinking*. Cambridge, England: Polity Press.
- Sundfær, A. (2012). *God dag, jeg er et barn: om barn som lever med rus eller psykisk sykdom i familien*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Söderström, K. (2017). Barn i familiens vold. I *Barn i Norge* (årsrapport 2017). Oslo: Voksne for Barn.
- Templeton, L. J., Novak, C. & Wall, S. (2011). Young people's views on services to help them deal with parental substance misuse. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 18(3), 172–178. <https://doi.org/10.3109/09687637.2010.489081>
- Velleman, R. & Templeton, L. J. (2016). Impact of parents' substance misuse on children: An update. *BJPsych Advances*, 22(2), 108–117. <https://doi.org/10.1192/apt.bp.114.014449>
- Werner, A. & Malterud, K. (2016). Children of parents with alcohol problems performing normality: A qualitative interview study about unmet needs for professional support. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 11(1). <https://doi.org/10.3402/qhw.v11.30673>

- Wilson, S., Cunningham-Burley, S., Bancroft, A. & Backett-Milburn, K. (2012). The consequences of love: Young people and family practices in difficult circumstances. *Sociological Review*, 60(1), 110–128. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2011.02049.x>
- Wangensteen, T., Bramness, J. G. & Halså, A. (2018) Growing up with parental substance use disorder: The struggle with complex emotions, regulation of contact, and lack of professional support. *Child & Family Social Work*, 1–8, <https://doi.org/10.1111/cfs.12603>